

В. В. Шур

ПРА ЗМЭНЫ Ё СІСТЭМЕ АЙКОНІМАЎ МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ

Вядома, што ў сістэме айконімаў Мазыршчыны ў 20–60-я гады ХХ ст. адбываліся значныя змены: у кожным палескім раёне 5–10 айконімаў было перайменавана пераважна на ідэалагізаваныя, адбылося таксама значнае скарачэнне колькасці паселішчаў і адпаведна айконімаў у выніку працэсаў калектывізацыі, урбанізацыі, вынішчэнняў, звязаных з Вялікай Айчыннай вайной, а таксама катастрофай на *Чарнобыльскай АЭС* і інш.

Перайменаванні, хоць і не часта, былі ўласцівы беларускай сістэме тапонімаў і ў дарэвалюцыйныя часы, напрыклад, айконім *Каралін* (сучасны *Ельск* – В. Ш.) быў заменены ў гонар расійскага імператара *Мікалая II* на *Нікалаеўск* напярэдадні першай сусветнай вайны, калі адзначалася 300-годдзе дынастыі расійскіх цароў *Раманавых*, потым зноў аднавілі назву *Каралін*, якая існавала паралельна з назвай *Ельск*, а ўжо ў савецкі час паселішча набыло ўсталяваную афіцыйную *Ельск* (1931 г.).

У новых назвах, што ўзніклі за гады Савецкай улады, адлюстраваліся ў асноўным:

1. Надзеі і спадзяванні на лепшае жыццё: *Надзеждзіна, Новае Палессе, Сірэнеўка, Дасціжэнне, Уютны, Прагрэс, Мілавідная, Ударнае, Знаменка* і інш.

2. Асобныя з такіх назваў характарызуюць, як правіла, са станоўчага боку новыя паселішчы: *Светлагорск, Мірнае, Наваполацк, Новалукомль, Раздольнае, Салігорск, Навасёлкі* і інш.

3. Ушаноўваюць памяць пра тагачасных вядомых дзеячаў краіны, сімвалізуюць юбілейныя даты: *Леніна, Дзяржынск, Чапаева, Мархлеўск, Роза Люксембург, Першамайск, Акіябрскі, Перамога, Пабеднае* і інш.

Некаторыя айконімы ў 30–60-я гады ХХ ст. воляй тагачасных кіраўнікоў мяняліся амаль кожнае дзесяцігоддзе. Так, вёска *Акіябр*, што ў Жлобінскім раёне і ў якой нарадзіўся беларускі паэт *Хведар Жычка*, у савецкі перыяд змяніла некалькі назваў. Традыцыйна спрадвечна была *Панкі*, якую спачатку змянілі на *Бухарын*, а ў наступныя часы яшчэ былі *Жданаў* і *Акіябр*. Як пісаў пра такія змены А. Рогалеў, “у савецкі перыяд перайменаванні паселішчаў і іншых аб’ектаў нярэдка ажыццяўляліся па прынцыпу антытэзы, напрыклад, вёскі *Раманава, Раманаўка* (паселішчы ў Горацкім, Слуцкім, Мазырскім раёнах, назвы якіх нагадвалі прозвішчы расійскіх цароў) – у *Леніна, Князь-возера* → *Чырвонае возера* (1932 г.), *Папоўшчына* (вёска ў Хойніцкім раёне) → *Акіябр* (1920 г.)” [1, 235]. Прыводзім наступныя прыклады замен, перайменаванняў, варыянтаў назваў паселішчаў сучаснага Мазырскага раёна, якія засведчаны намі ў розных крыніцах: *Бокаўшчына* → *Бокаў*, *Каменшчына* → *Каменка*, *Лапці* → *Майская*, *Малы Бакавец* → *Малы Бокаў*, *Раманаўка* → *Ленінаўка* → *Раманаўка*, *Бабічы (Бабіч)* → *Барбароў*, *Раенка* → *Раеўскія*, *Васількава* → *Васькаўка*, *Лясная* → *Лешня*, *Капліца* → *Петрапалаўская Слабада* → *Горная* (1964 г.), *Парэчніца* → *Прагрэс* (1924 г.), *Вараб’еўка* → *Красная Горка* (1930 г.), *Пісараўка*, *Слабада*, *Навасёлкі*, *Міхалкі*, *Купрэўка* → *Міхалкі*, *Кеневічаў Груд* → *Гіневічаў Груд*, *Торбінка* → *Турбінка*, *Скрыгалаўская Слабада* → *Слабада* (1938 г.), *Слабада*, *Слабодка*, *Карнілаўка* → *Скрыгалаўская Слабада* → *Слабада* (1938 г.).

На вялікі жаль, паралельна з заменай няўдалых, абразлівых, немілагучных айконімаў (*Махаеды, Ушыўцы, Кабыльнікі, Авечкі, Жарабное, Плешкі, Быкі* і інш.) можна выявіць неапраўданыя на падставе аналізу іх семантыкі, словаўтварэння, замены самабытных, традыцыйных назваў.

На змену падобным у радзе выпадкаў не толькі на Мазыршчыне былі прапанаваны і ўзаконены наўрад ці лепшыя: *Адчаяны, Баец, Бязбожнік, Саснавец, Пабядзіцель, Непабядзімы, Забіяка, Уютны, Рашыцельны, Зара Новай Жызнi* і інш. Так, айконім *Манастыр*, што ў Петрыкаўскім раёне, замянілі на *Саснавец*. На першы погляд, нібыта і нармальна, але ж ці так, калі ўжо ўзнікла патрэба ў замене і калі ўлічваць масавыя на той перыяд і вельмі часта няўдалыя замены шматлікіх тапанімічных назваў Беларусі. Але прасочым гэтую з’яву шырэй, возьмем пад увагу геаграфію слоў *сасна*

і хвоя, то гэта зусім не так. Айконім *Саснавец*, мабыць, ад асновы *сасна*, што значыць – паселішча ў соснах, сярод соснаў, што і адпавядае ландшафту, сярод якога знаходзіцца паселішча. Такіх тапонімаў, утвораных ад назваў дрэў, на Беларусі многа: *Бярозаўка*, *Бяроза*, *Альхоўка*, *Альшаны*, *Альховае*, *Хвойнікі*, *Дуброва*, *Дуброўна*, *Дубніцкае*, *Ракітнае*, *Грабаў* і інш. На нашу думку, пры стварэнні назвы не была ўлічана геаграфія слоў *сасна* і *хвоя*, бо на Палессі, як ужо адзначалася, слова *сасна* амаль не ўжываецца, яго адпаведнікам у мове карэнных жыхароў выступае лексема *хвоя*, а лес, дзе растуць маладыя хвоі, завецца *хвойнік*. Таму калі ўжо і прыйшлося назву мяняць, то трэба было абавязкова мець на ўвазе і гэту акалічнасць, а ў аснову айконіма браць звыклае, натуральнае для Петрыкаўшчыны слова *хвоя*. У такім выпадку паселішча магло б набыць назву *Хвойня*, або *Хвойнае*, або *Хвайнякі*, або *Хвойнікі* і інш. Дарэчы, зусім недалёка ад *Саснаўца* ёсць вёскі з назвамі *Хваенск*, *Хвойня*, *Хвойка* (Жыткавіцкі і Петрыкаўскі раёны), а *Хвойнае* і *Хвойная Паляна* вядомы ў Хойніцкім раёне. Варта тут сказаць, што і афіцыйная назва горада *Хойнікі* ў народзе гучыць як *Хвойнікі* (замена на *Хойнікі* нібыта адбылася пад уплывай польскай мовы). Пісьмовыя крыніцы назву вёскі *Хвойнікі* (сучасны горад *Хойнікі*) фіксуюць з 1512 г.

І яшчэ. Улічваючы тое, што ў Петрыкаўскім раёне ёсць ужо назва, утвораная ад назоўніка *хвоя* (*Хвойня*), мабыць, лепш было з улікам рэгіянальнага словаўтварэння ў аснову пакласці нейкі іншы назоўнік ці прыметнік, улічыўшы мясцовы ландшафт ці нейкія важныя гістарычныя падзеі, што адбываліся на Петрыкаўшчыне. Аналагічныя крытэрыі можна аднесці і да назвы пасёлка *Сасновы*, што ўзнік у 70-я гады ў Мазырскім раёне.

І самае галоўнае, на нашу думку, традыцыйны, усталяваны ў свядомасці карэнных жыхароў айконім не варта было мяняць, тым больш што ў тапоніме *Манастыр* няма ніякай адмоўнай характарыстыкі, а такія ці падобныя семантыкай назвы ёсць у іншых кутках нашай Беларусі і за яе межамі (*Манастыр* – вёскі ў Талачынскім і Браслаўскім раёнах на Віцебшчыне; *Манастырок* – у Бялыніцкім раёне на Магілёўшчыне; *Манастыршчына* – горад у Смаленскай вобласці). У Расіі, напрыклад, ніколі не змянялі *Архангельск*, *Блажавешчанск*, *Багадухаў* і іншыя падобныя наводле паходжання айконімы.

У савецкі перыяд, як прасочана, падлягалі заменам:

1. Айконімы, якія нагадвалі пра асоб царскага, імператарскага, панскага, шляхецкага паходжання, белагвардзейцаў, апартуністаў і іншых ворагаў Савецкай улады: *Раманава*, *Гасподы*, *Троцкае*, *Панічы*, *Панскае*, *Карнілавічы*, *Юдзенічы* і г. д.

2. Айконімы, якія семантычна звязаныя з рэлігійнымі ўяўленнямі, служыцелямі культуры: *Багі*, *Божы Двор*, *Манастыр*, *Ігумен*, *Святоцк*, *Святы Дух*, *Царковішча*, *Папова Лука*, *Гапоны* і інш.

3. Айконімы, якія ўяўлялі сабой немілагучныя, абразлівыя словы (як правіла, утвораныя ад мянушак): *Брухачы, Дурневічы, Неўмывакі, Сінябрухі, Халуі*. Гэта і тапонімы, якія ўяўлялі трапныя сацыяльна-гістарычныя характарыстыкі: *Старцы, Махаеды, Сярмяжка, Сыроваткі, Торбінка, Бяслібічы* і інш. Да немілагучных (ці абразлівых) была аднесена і вялікая колькасць тапонімаў, аманімічных з назвамі жывёл, так званыя «аджывёльныя» назвы, у аснове якіх – мянушкі першых заснавальнікаў паселішчаў: *Авечкі, Бараны, Быкі, Кабылічы, Кабыльчыцы, Конскі Бор, Кабаны, Парасятнікі, Свіналупы, Каты, Цуцкі, Казадоі*.

4. Асобныя найменні былі заменены дзеля таго, каб увесці ў сістэму традыцыйных тапонімаў модныя і новыя ў той час сацыяльна-паптычныя тапонімы: *Белае → Азіна, Задобрасць → Калініна, Іван Бор → Красны Акцябр, Койданава → Дзяржынск, Карпілаўка → Акцябрскі, Дзісна → Луначарскае* і г. д.

5. Назвы-этнонімы, а таксама назвы, якія сведчылі пра моўны ўплыў суседніх народаў: *Ляхі, Мазураўка, Палякі, Жандова Вулька, Жыдавічы, Жыдава Буда, Падрасалай, Эрытэрмай* і г. д.

6. Старажытныя назвы, якія ў выніку аманіміі (сугучнасці) з сучаснымі словамі маглі выклікаюць “нявыгадныя” асацыяцыі: *Засценкі* (засценак – пашыраны на Беларусі тып пасялення, а не астрог), *Смярдзяча* (г. зн. вёска, дзе жылі халопы, смерды) і г. д.

Толькі ў 1964 годзе на Беларусі па так званых “просьбах працоўных” было перайменавана больш за 300 назваў, тыповых для беларускага тапанімічнага ландшафту. У беларускай айканіміі ёсць прыклады, якія выразна сведчаць, што неапраўданай заменай, вынішчэннем спрадвечна традыцыйных тапонімаў у тыя гады займаліся людзі, далёкія ад гісторыі народа, яго мовы, тапанімікі, ад навуковага ўяўлення пра такія назвы. Пра гэта пераканальна сведчыць, напрыклад, захаванне на той час тапоніма *Астражанка*, што ў Лельчыцкім раёне. Гэтая назва, калі б чыноўнікі ведалі яе паходжанне, несумненна, павінна была трапіць у пералік тапонімаў, якія адносілі да разраду непажаданых. У Лельчыцкім раёне ў такі “чорны” спіс у той час трапілі *Радзілавічы (Радзівілавічы), Зладзін, Асмаленік, Падварак (Фальварак), Каросцін, Берасцяны Завод (Берзавод), Магільнае, Гарнавішча*.

Назва ж вёскі *Астражанка* ацалела, бо чыноўніцкае вуха не ўлавіла, што гэты тапонім, як лічаць, паходзіць ад назоўніка *астрог* – турма, месца, дзе трымаюць зняволеных. У старажытнай беларускай мове лексема *астрог* мела таксама значэнне ‘адгароджаная мясціна, умацаванне, крэпасць’, а ў самы ранні перыяд – ‘частакол, сцяна з заостраных бярэнаў’. Паводле сведчання старажылаў, паселішча *Астражанка* ўзнікла як ссыльны пункт, куды ў якасці меры пакарання з маенткаў феадалаў Палесся высылалі ў *астрог* за розныя правіннасці мясцовых сялян. Дарэчы, недалёка ад

Астражанкі знаходзіцца і вёска *Зладзін* (цяпер *Чырвонабярэжжа*), якая, на думку тутэйшых людзей, узнікла як месца высылкі з сёл і памесцяў Мазыршчыны *зладзеяў*. Такім чынам, гэтыя два паселішчы ўзніклі сярод непраходных лясных абшараў і балот як своеасаблівыя месцы ссылкі, рэзервацыі, дзе людзі адбывалі пэўныя пакаранні. А ў легендзе, запісанай А. Ненадаўцом, паведамляецца, што *Астражанку* сярод пушчы заснавалі людзі тураўскага пана *Астрожскага*: выехалі ў пушчу на паляванне... Спаць засталіся ў лесе – так *Астрожскі* загадаў. Ноччу князю прысніўся дзіўны сон: быццам бы прама на той паляне, дзе буданы паставілі, узнік нейкі вялізны белы слуп. Прадраў вяльможны раніцай вочы, падумаў і сказаў слугам:

– Укапайце тут, на гэтым самым месцы слуп, і няхай сюды нашы людзі ідуць жыць! Так загадваю!

Вось там якраз і ўзнікла наша *Астражанка*, ад таго панскага загаду і ягонага прозвішча [2, 220].

І калі ў сярэдзіне шасцідзсятых гадоў XX стагоддзя ў Лельчыцкім раёне як вынік ідэалагічнага дыктату былі заменены *Каросцін* на *Новае Палессе*, *Зладзін* на *Чырвонабярэжжа*, *Падварак* (*Фальварак*) на *Пабеднае*, *Асмаленік* на *Ударнае*, *Берзавод* (*Берасцяны Завод*) на *Чапаеўск*, *Магільнае* на *Мірнае*, то ў тапоніме *Астражанка* пільнымі, але, відаць, недасведчанымі чыноўнікамі, якія былі ініцыятарамі замен, непажаданай, негатыўнай семантыкі не было выяўлена. Мабыць, была страчана семантычная сувязь паміж словамі *астрог* і *Астражанка*.

В. Лемцюгова ў слоўніку “Тапонімы распаўядаюць” дае тлумачэнне семантычна блізкаму айконіму *Астрошыцы* (Лагойскі раён), які вядомы з 1442 года: *Острожчичи*, *Острожчицы* – воіны, ахоўнікі, якія жылі і неслі службу ў *астрозе*. *Острогъ* у перыяд Кіеўскай Русі і да XVII стагоддзя – гэта “адгароджанае частаколам або завостранымі на канцах слупамі месца; умацаванае паселішча”. У працэсе функцыянавання назва перааформілася ў *Астрошыцы* пад уплывам спрошчанага вуснага вымаўлення [3, 45]. Дарэчы тут адзначыць, што В. Жучкевіч прыводзіць зусім іншае тлумачэнне тапоніма *Астрошыцы*. На яго думку, *Астрошыцы* – гэта найменне, утворанае ад прозвішчаў тыпу *Строчыц*, *Строшыц*, дзе пачатковае *о* (*Острошыцы*) выконвае ролю патранімічнага фарманта (ад *Строшцев*). У працэсе ўжывання названага айконіма, як лічыць гэты даследчык, адбывалася трансфармацыя гэтай, магчыма, славянскай асновы [4, 278]. Меркаванне В. Жучкевіча, як мы лічым, непераканальнае: прозвішчамі, якія ўзніклі ў беларусаў у асноўным у XVII–XIX стагоддзях, нельга тлумачыць паходжанне айконімаў, асабліва калі ўлічваць перыяд (час) іх узнікнення. А як вядома айконім *Астрошыцы* засведчаны ў першай палове XV стагоддзя (1442 г.), калі прозвішчаў у беларусаў яшчэ не было. У “Хроніцы Убарцкага Палесся” таксама сцвярджаецца, што айконім *Астражанка*, які на працягу сваёй

гісторыі меў наступныя варыянты: *Острожанка*, *Ostrozanka* (1654 г.), *Астрошынка* (1770 г.), *Вастражанка* (1929 г.), паходзіць ад назоўнікаў *астрог*, *астрога* ці нейкай *старожы*, якая калісьці існавала на гэтым месцы [5, 350]. За перыяд існавання гэта паселішча мела статус сяла, мястэчка, фальварка, езуіцкага маёнтка, якія ў розныя часы адпаведна належалі біскупу віленскаму У. Масальскаму, потым падсудку Казіміру Рудзіеўскаму, князю Міхалу Радзівілу, памешчыкам Івану Рудзіеўскаму, Генрыху Рудзіеўскаму, графам Іосіфу Тышкевічу, Аляксандру Тышкевічу.

У энцыклапедычным выданні “Гарады і вёскі Беларусі: Гомельская вобласць” сцвярджаецца, што *Астражанка* з пісьмовых крыніц вядома з XVIII стагоддзя як сяло ў Мазырскім павеце Мінскага ваяводства і была ў валоданні езуітаў, што прэрэчыць звесткам, якія вышэй прыведзены ў “Хроніцы Убарцкага Палесся”. У наш час *Астражанка* – цэнтр Астражанскага сельсавета і калгаса “Мірны”. Тут размешчаны дзяржаўныя сярэдняя школа, Дом культуры, дзіцячы сад. У *Астражанцы* нарадзіўся беларускі пісьменнік Мікола Капыловіч, а таксама К. М. Дамброўскі – адзін з кіраўнікоў партызанскага руху на Палессі, камандзір Лельчыцкай партызанскай брыгады. У Вялікую Айчынную вайну ў 1942 г. нямецкія акупанты спалілі паселішча і загубілі 71 жыхара. У баях каля вёскі загінулі 54 воіны (пахаваны ў брацкай магіле на могілках). На франтах і ў партызанскай барацьбе загінулі 60 вясцоўцаў, у памяць аб якіх у 1975 г. у цэнтры вёскі пастаўлена скульптура воіна [6, 10].

Між іншым, тапонім *Астражанка*, як прасочана даследчыкамі, семантычна роднасны такім беларускім, рускім, украінскім тапонімам, як *Гарадок*, *Гарадзея*, *Ноўгарад*, *Гарадзішча* і інш., у структуры якіх ёсць словы *горад*, *гарадок* і інш. Вось што пісаў у адной са сваіх прац пра такія назвы акадэмік М. Шанскі: “Тапонімамі *Гарадок*, *Гарадзея*, *Гарадзішча* і інш. гарадскія імёны “крапаснога” характару не абмяжоўваюцца, бо, паводле свайго паходжання, напрыклад, агульны назоўнік *гарадок* стаў вытворнай базай для ўласнага назоўніка-тапоніма *Гарадок* (назва гарадоў ў Расіі і Беларусі – *В. Ш.*), але не са значэннем ‘маленькі горад’, як мяркуюць некаторыя людзі, а ‘невялікае ўмацаванне, адгароджанае пасяленне, крэпасць’. У гэты семантычны рад уваходзіць і назва паселішча *Астрог*, што ў Ровенскай вобласці Украіны. Розніца ў семантыцы паміж *гарадком* і *астрогам* у тым, што ў старажытнасці шматлікія *астрогі* будаваліся на скорую руку і абгароджваліся *загародай* – сцяной з бярэнаў, а *гарадкі* і *гарады* ўмацоўваліся моцнай сцяной з трывалымі вугламі, вежамі, байніцамі і іншымі атрыбутамі тагачаснай фартыфікацыі. Прымаючы да ўвагі гэту інфармацыю, можна спрабаваць падабраць ключ для тлумачэння паходжання наступных тапонімаў Беларусі: *Гарадок*, *Гарадзея*, *Гарадня*, *Давыд-Гарадок*, *Кажан-Гарадок*, *Астрашыцкі Гарадок*, *Сёмкаў Гарадок*, *Наваградак*, *Гарадкі*, *Гарадзішча* і інш., гісторыя якіх найчасцей пачыналася

з драўляных умацаванняў, крэпасцей, астрогаў. Такія пасяленні, як правіла, узнікалі на лясных абшарах рассялення славян і амаль не сустракаюцца ў стэпавых, бязлесавых прасторах.

Літаратура

1. Рогалеў, А. Ф. Географічныя назвы ў калейдоскопе часоў / А.Ф. Рогалеў. – Гомель: Барк, 2008. – 256 с.
2. Гомельшчына: Назвы населеных пунктаў паводле легендаў і паданняў / склад, запіс, апрац. А. М. Ненадаўца. – Мінск: Беларусь, 2001. – 415 с.
3. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распавядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.
4. Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Минск: БГУ, 1974. – 448 с.
5. Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А. І. Антагулаў; навук. рэд. В. Л. Насевіч. – Мінск: Тэхналогія, 2001. – 496 с.
6. Гарады і вёскі Беларусі: энцыклапедыя. Гомельская вобласць / С. В. Марцэлеў; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.). – Мінск: БелЭн, 2005. – Т. 2, кн. 2. – 520 с.